

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE FILOSOFIE**

**Avatarurile drepturilor omului
în starea de excepție
REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT**

**Conducător de doctorat:
PROF. UNIV. DR. VIRGIL CIOMOȘ**

**Student doctorand:
BALAJ (căs.CARAMETE)
SLAVA FULGA
CORNELIA**

2023

Cuprins

Introducere.....	5
-------------------------	----------

Capitolul I

Starea de excepție.....	14
--------------------------------	-----------

1. O cartografiere tridimensională	14
1.1. Sensul, locul și modalitatea relației stării de excepție cu dreptul. Delimitări conceptuale și dificultăți terminologice	14
1.2. Rămășițele legii. Sub semnul urgenței	32
1.3. <i>Iustitium</i> sau execuția dreptului	37
2. Caleidoscop interpretativ	40
2.1. Originile teologice ale stării de excepție	40
2.2. Articulații psihanalitice ale stării de excepție	51
2.3. Heterotopia stării de excepție.....	57

Capitolul II

Drepturile omului.....	64
-------------------------------	-----------

1. Scurt istoric. Fenomenologia drepturilor omului.....	64
1.1. Drepturile omului – de la idee la practică.....	64
1.2. Drepturile Omului – „marea erezie a secolului al XX-lea”. Sceptici, critici, detractori, contestatari ai ideii de Drepturi al Omului	82
2. Biopolitica – agenda secretă a puterii suverane	96
3. Homo sacer – secretul devoalat al biopoliticii.....	103
3.1. O efigie fulgurantă a vieții nude	103
3.2. Lagărul – originea tăinuită a lui <i>homo sacer</i>	109

Capitolul III

Mirajul interstițiului	114
-------------------------------------	------------

1. Interstiții și intersecții în starea de excepție.....	114
2. Violența și dreptul – de la simbioză la divorț.....	116

3. Radiografii selective. Stasis și anastasis. Despre războiul civil ca fundament epic 122
4. Provocări contemporane. Pandemia în lectura lui Giorgio Agamben..... 131

Capitolul IV

Avatarurile drepturilor omului în starea de excepție 139

1. Pluriversul concentraționar contemporan 140
 1. 1. Metamorfoze și adaptări funcționale. Mediacrația – o altfel de stare de excepție 140
 1. 2. Asediul minții. Despre neurodrepturi în lumea neurotehnologiei..... 151
2. Homo tolerans 173

Concluzii..... 179

Resurse bibliografice..... 183

*

Cuvinte-cheie: stare de excepție, drepturile omului, suveranitate, ordine juridică, teologie politică, *iustitium*, viață nudă, *homo sacer*, lagăr, lege, anomie, heterotopie, biopolitică, violență, război civil, pandemie, *mediacrație*, neurotehnologii, neurodrepturi, toleranță

Rezumatul tezei

Societatea contemporană este o societate a crizelor. Ele precipită cursul istoriei și potențează apariția noului; tot ele sunt, însă, adesea, prilej de subită stagnare și de aprigă confruntare axiologică. Nu de puține ori, fructul lor juridic și politic rezidă într-o construcție *ad-hoc*, a cărei soliditate și legitimitate sunt intens disputate și al cărei orizont temporal e dificil de stabilit: starea de excepție. Confruntate cu amfibolia structurală a stării de excepție, drepturile omului traversează momente dificile, în care dozajul și ritmul transformărilor lor trebuie racordate la specificul conjunctural, a cărui evoluție este greu predictibilă.

Teza pe care o susțin în cele ce urmează e că drepturile omului și starea de excepție se plasează și se intersectează într-o dimensiune fluidă, în care concurează o multitudine de instituții a căror forță modelează, ca un torent, structura fundamentală a societății. Miza acestora e viața umană. Dacă starea de excepție este, într-adevăr, paradigma de guvernare a lumii contemporane, atunci asupra drepturilor omului trebuie operate reglaje fine, adaptative, pentru a le conferi flexibilitate și, în același timp, pentru a le conserva caracterul universal. Aceste modulări sunt, inevitabil, amprentate ideologic, dezbătute și întâmpinate critic. Rezultatele lor se regăsesc în taxonomii îmbogățite cu categorii inedite, din care răzbate dorința de a conserva demnitatea umană, printr-o desfășurare de forțe corespunzătoare magnitudinii provocărilor actuale.

Pornind de la observația lui Giorgio Agamben, potrivit căreia „declarațiile drepturilor omului reprezintă figura originară a înscrierii vieții naturale în ordinea juridico-politică a statului națiune”¹ și de la constatarea aceluiși autor în ceea ce privește preocuparea deliberată și constantă a statelor contemporane de a instaura starea de excepție ca practică politico-juridică frecventă, am încercat să identific specificul acestor două fenomene, printr-o cercetare a istoriei acestora, mai întâi, urmată de o analiză teoretică a fundamentelor lor, așa cum au fost ele identificate și tratate în lucrările filosofilor Giorgio Agamben, Walter Benjamin, Carl Schmitt, pe de-o parte, Michel Foucault, Jacob Taubes, pe de altă parte, ca teoreticieni ai biopoliticii și teologiei politice, concepte aderente la substratul polimorf al stării de excepție.

¹ Giorgio Agamben, *Homo sacer*, trad. Alex Cistelean, Idea Design&Print, Cluj, 2006, p. 104

Conceptele-cheie în jurul cărora pivotează teoria stării de excepție: ordine juridică, anomie, violență și drept, putere, lege, lagăr și biopolitică, control și supraveghere, solicită intervenția clarificatoare a unor domenii precum teologie, drept, politică, filosofie și, mai recent, teorii ale comunicării și ale noilor tehnologii. De aceea, am considerat că expunerea – fie și rezumativă – a articulațiilor teoretice ale acestor concepte are rolul de a clarifica termenii respectivi, și de a construi un spațiu de discuție în care ulterior să poată fi, organic, tratată tema drepturilor omului – temă esențială și, în același timp, sensibilă, în măsura în care cele mai multe evenimente politice, sociale, sunt, cumva, conectate la ea, ca la un teren originar, roditor și fortifiant.

Literatura academică, filosofică și juridică, asupra drepturilor omului este copleșitoare, atât cantitativ, cât și calitativ. Departate de a mai constitui o temă strict academică – deși nu a fost niciodată doar subiect de dezbateri academice – tema drepturilor omului a invadat în mod salutar spațiul public, în toate segmentele sale. Cu atât mai mult cu cât practicile politice curente tind să recapituleze – cu obstinație – erorile trecutului în ceea ce privește violența cu care se manifestă asupra celor care, într-un fel sau altul, își solicită drepturile. De altfel, istoria lumii moderne poate fi privită, „în lunga umbră a trecutului”, ca o perioadă în care se dispută cu înverșunare linia care îi separă pe cei care aparțin unui „trib” de cei excluși din acesta. Despre includere și excludere, despre includerea care exclude și despre excluderea care include e vorba în tematica amorfă ce conectează starea de excepție cu drepturile omului. Fie că vorbim de lagăr sau de biopolitică și de heterotopie, de veleitățile suverane sau de *homo sacer*, adevărata miză o reprezintă poziționarea vieții nude și a demnității umane într-o anumită sferă conceptuală și conceptualizată politic și juridic², cea a suveranității.

Spațializarea, ca marcă a modernității, a consacrat refuzul sistematic al decontextualizării, ceea ce a condus la afirmarea unor „gramatici” sensibil diferite ale demnității umane. Cu toate acestea, afinitatea între teoria stării de excepție și teoria drepturilor omului se regăsește, credem, în acest element: demnitatea umană, supusă, de-a lungul timpului, unui dureros, dar familiar, proces de segregare între „noi” și „voi”, între „eu” și „celălalt”, interior și exterior. Punctul de convergență al celor două teme

² Zona de anomie în care se plasează miza dezbaterilor asupra stării de excepție privește și dreptul, întrucât pentru drept, acest vacuum juridic este dimensiunea constitutivă a stării de excepție.

ține de înțelegerea, adeseori intenționat deformată, a demnității și a modului în care toate valorile cărora societatea le-a atribuit statut de „ciment social” au contribuit la cutremurele culturale care au zguduit – și continuă să o facă - lumea modernă și contemporană.

Din punct de vedere teoretic, tema drepturilor și libertăților fundamentale constituie prilej de fecunde dezbateri academice, juridice și politice și de nuanțate distincții asupra urgenței, ierarhiei sau originii lor. Câtă adecvare mai există, însă, între ceea ce au reprezentat, la momentul recunoașterii lor istorice oficiale, drepturile omului și cele ale cetățeanului, și ceea ce reprezintă ele în starea actuală, o stare de excepție devenită regulă?

Care sunt, așadar, vulnerabilitățile amorsate de intervenția stării de excepție și ce anume – eventual – rămâne invulnerabil la modificările potențial cataclismice pe care aceasta le aduce în toate orizonturile vieții? Care sunt structurile juridico-politice care supraviețuiesc acestei imersiuni în „indiscernabil”, care se transformă radical și care sucombă sub tumultul evenimentelor? Ce protocol juridic (ce legi), ce tehnici de salvagardare (ce drepturi și libertăți fundamentale) se cer urgent aplicate / dez-aplicate, cine, cum și când decide algoritmul de intervenție și resuscitare? Cum diagnosticăm sechelele și cine alege să le gestioneze? Ce mecanisme salvatoare se pot propune și fructifica într-o lume supertehnologizată, în care omul riscă să fie nevoit să își reconfigureze setul de caracteristici și normele după care se conduce?

Sunt întrebări prin care se încearcă jalonarea traseului sinuos al înțelegerii condițiilor de posibilitate și existență a drepturilor omului în lumea contemporană; ele invită la o analiză transdisciplinară în beneficiul unei perspective diacronice asupra specificului fenomenelor juridico-politice ale lumii de azi.

*

Atât starea de excepție, cât și drepturile omului sunt concepte care își au rădăcinile în antichitate, dar care și-au găsit expresia matură abia în modernitate, atunci când „inventarea omului”³ a condus la mutații fundamentale în înțelegerea lumii și când

³ În lucrarea *Cuvintele și lucrurile*, Michel Foucault vorbește despre om ca despre o „invenție recentă”, în sensul în care preocuparea pentru om intră, în mod articulat științific, începând din modernitate, în „spațiul cunoașterii occidentale”. Michel Foucault, *Cuvintele și lucrurile*, trad. Bogdan Ghiu și Mircea Vasilescu, București, RAO International Publishing Company, 2008, p. 49

demersurile de tip politic, juridic, filosofic, instituțional și-au adjudecat mijloacele adecvate pentru a le elabora și a le fructifica în viața socială și politică, cu referire la viața individului. Nu întâmplător, „inventarea drepturilor omului”⁴ survine în aceeași perioadă, ca o completare firească a ceea ce avea să devină noua paradigmă umanistă.

Evenimente geopolitice recente „excepționale” confirmă, pe de o parte, actualitatea teoriei stării de excepție, iar pe de altă parte, necesitatea identificării și demontării lucide a mecanismelor subtile, dar perverse și debilitante, ce declanșează, mențin și diseminează vulnerabilitatea democrației, a persoanei și drepturilor sale.

În lucrarea de față, am tratat relația dintre starea de excepție și drepturile omului printr-o abordare interdisciplinară și modulară, în care se regăsesc juxtapuse filosofia și dreptul, teologia și noile tehnologii, în încercarea de a surprinde metamorfozele pe care le înregistrează prerogativele omului atunci când norma e înlocuită cu excepția, când crizele scot la lumină slăbiciunile și precaritățile, materiale și morale deopotrivă, ale instituțiilor politice.

Primul capitol, intitulat *Starea de excepție* este dedicat definirii și clarificării conceptuale a sintagmei „stare de excepție”, având în vedere că unele aspecte concrete ale acesteia constituie subiect de controversă între teoreticienii dreptului și filosofi; în același timp, e interesant de identificat, chiar și doar la nivel speculativ, rădăcinile conceptuale ale stării de excepție.

La nivel general, prin sintagma „stare de excepție” se înțelege un set de mecanisme juridico-politice care sunt puse în funcțiune pentru evitarea și prevenirea unui fenomen dificil și periculos, cu potențial de afectare masivă a vieții și siguranței oamenilor, la nivel comunitar.

Din perspectivă juridică, starea de excepție este înțeleasă ca o perioadă în care legile și normele în vigoare sunt transgresate, suspendate sau înlăturate, ca urmare a unui eveniment ce solicită un răspuns rapid și coordonat al întregii societăți. Pentru a asigura reacția salvatoare, toate puterile statului sunt cedate puterii executive, care, pentru o perioadă determinată, le exercită în baza principiului necesității evidente, imediate și

⁴ Expresia îi aparține lui Lynn Hunt, reputat istoric contemporan, care propune o ipoteză inedită a survenirii ideii drepturilor omului în lumea europeană a secolului al XVII-lea. Cartea sa, *Inventing the Human Rights: A History* (2007), este un fascinant demers de detectare a elementelor conglomeratului cultural care a făcut posibile irumperea și evoluția ideii și practicii drepturilor omului.

universale. Disputa de la începutul secolului al XX-lea dintre constituționaliștii Carl Schmitt și Hans Kelsen în polemica cu privire la „gardianul Constituției”, dispută în care opiniile celor doi cu privire la noțiunea de Constituție și la funcționarea ei sunt diametral opuse, se poartă tocmai pe acest teren al suveranității și deciziei în starea de excepție. Carl Schmitt este recunoscut pentru definiția pe care o dă suveranului ca decident asupra stării de excepție și pentru pledoariile sale în favoarea instaurării unei ordini juridice în care să fie prinsă și starea de excepție. Într-un dosar complex al teoriei stării de excepție, filosoful Walter Benjamin, formulează, la rândul său, ideea prin care evidențiază tendința marcantă a autorității politice de a transforma starea de excepție în regulă de guvernare.

Pornind de la aceste abordări, Giorgio Agamben argumentează teza potrivit căreia starea de excepție a devenit paradigma de guvernare a lumii contemporane, definind-o ca „răspunsul imediat al puterii statale la conflictele interne cele mai extreme”⁵ și descriind-o ca mecanism complex și debilitant, care sporește confuzia rolurilor între puterile statului și deruta civică, conducând la erodarea conturilor instituționale și diluarea responsabilităților. O dată instalată, starea de excepție evacuează ordinea juridico-politică preexistentă; pretinzând conservarea legii, suveranul o suspendă, iar prin această acțiune suspensivă, vechea instituție romană a *iustitium*-ului renaște și își consolidează reputația de stare anomică, de vacuum juridic atât de inconfortabil pentru drept.

Abordată din perspectiva teologiei politice, starea de excepție își revendică ingredientele care, prin lentilele escatologiei occidentale, ne sunt furnizate concepte de lungă respirație precum lege, mesianic și suveranitate.

În creionarea tabloului complex al multiplelor coordonate pe care regăsim fragmentele disparate ale acestei construcții juridico-politice a stării de excepție, interpretarea psihanalitică intervine pentru a puncta articulațiile care o transformă într-o matrice de forță, dinamică, în care viața nudă și viața calificată politic – noțiuni de căpătâi ale teoriei agambeniene a stării de excepție, alături de conceptele de suveran și *homo sacer*, – sunt utilizate într-o explorare de profunzime a mecanismului stării de excepție. Acestor două coordonate – să le spunem „verticala” teologiei și „profunzimea” cercetării

⁵ Giorgio Agamben, *Starea de excepție*, (*Homo sacer II, 1*), (trad. Alex Cistelean), Ed. Idea Design&Print, Cluj, 2008, p. 8

psihanalitice – le mai adăugăm coordonata „orizontală”, spațială, heterotopia – termen propus de Michel Foucault – de fapt un spațiu neassignabil, care coagulează elemente incompatibile, interferează derutant cu alte spații și produce iluzia unor realități la care nu are acces. Nici utopie, nici distopie, ea e liantul în care se scriu și se rescriu istorii alternative, iar starea de excepție e ipostaza ei privilegiată.

Dedicat tratării temei drepturilor omului, ca istorie a ideii și practicii acestora, al doilea capitol al lucrării prezintă pe scurt evoluția teoriei și practicii drepturilor omului, de la primele idei filosofice în care sunt mai mult sau mai puțin explicit formulate și până la practica laborioasă a instituționalizării lor de-a lungul ultimelor două secole. O istorie recentă complicată, încărcată de evenimente prin intermediul cărora au fost testate valorile umanității și care au contribuit și contribuie la dinamica drepturilor omului.

În context biopolitic, drepturile omului se recalibrează în acord cu comandamentele bioputerii. Bioputerea este înțeleasă de Michel Foucault ca o formă de putere a lumii moderne, care își propune să exercite o influență pozitivă asupra vieții, prin optimizarea și multiplicarea acesteia, supunând-o unui control precis și unei reglementări cuprinzătoare. Ceea ce urmărește noua tehnică de asigurare și regularizare este un control al corpurilor „dezindividualizate”, „reintroduse în procesele biologice de ansamblu”⁶. Disciplina este, în acest sens, înțeleasă ca o construcție radicală a unei realități idealizate care funcționează în paralel cu viața cotidiană. Ea se exercită cu precădere asupra unei populații compuse din indivizi ale căror configurații particulare sunt expresia multiplicată a lui *homo sacer*, termen prin care Giorgio Agamben descrie condiția umană în starea de excepție. Insacrificabil dar putând fi ucis de oricine, *homo sacer* este efigia maximei vulnerabilități; este, prin acest lucru și în același timp, stadiul embrionar al condiției umane și referentul expus nemijlocit violenței suverane. Locul de predilecție al producerii omului sacru, în concepția lui Agamben, este lagărul, un spațiu în care „totul este posibil”. Esența lagărului constă în materializarea stării de excepție într-un spațiu ce se sustrage ordinii juridico-politice și care permanentizează excluderea incluzivă.

Lagărul devine noul *nomos* planetar, descifrabil în aproape toate contextele în care ne confruntăm cu indiscernabilitatea dintre normă și fapt, cu situația în care excepția devine normă și prin aceasta, cu resurecția stării de excepție.

⁶ Michel Foucault, *Trebuie să apărăm societatea*, trad. Bogdan Ghiu, Idea Design&Print, Editură, Cluj, 2009, p.196

În capitolul al treilea, intitulat *Mirajul interstițiului*, sunt discutate fenomenele recunoscute prin incidența lor asupra declanșării și perpetuării stării de excepție și, concomitent, prin implicarea lor în teoria și practica drepturilor omului.

Violența și puterea sunt interconectate; de la o relație simbiotică originară, așa cum o prezintă historicismul și cum o ilustrează istoria lumii, această relație este transpusă într-o relație de susținere reciprocă între violență și drept. Pentru Agamben, politica se naște dintr-o continuă violență, tălmăcită și răstălmăcită cu fiecare nouă agregare evenimentială și are ca element crucial bătălia asupra deținerii monopolului violenței și deciziei în ce privește „viața care nu merită trăită”. În acest sens, ruperea legăturii dintre violență și drept este sarcina destinală a unei politici autentice viitoare, în care dezactivarea și inoperabilitatea dreptului este rezultatul renunțării la violența pură.

Provocările contemporane aduse de război și de pandemie repun, prin urgența și amploarea fenomenelor respective, în discuție tematica stării de urgență, cu toate aspectele pe care teoria stării de excepție le furnizase și pe care societatea le recunoaște și încearcă să le evalueze efectele și să le contracareze pe cele nocive.

Ultimul capitol aduce în discuție statutul actual al drepturilor omului și, în același timp, al naturii umane care se confruntă cu un plurivers concentraționar din care e dificil de ieșit. Lumea în care trăim se schimbă rapid și dramatic sub asaltul atâtor invenții și relații inedite, iar drepturile noastre nu pot rămâne în urmă. Dacă suntem conștienți că puterea noilor media și a noilor tehnologii riscă să reușească să cucerească ultimul bastion al libertății noastre, mintea umană, atunci se impune să contracarăm aceste pericole prin reconceptualizarea și lansarea unor noi categorii de drepturi ale omului, adaptate acestor provocări.

Forța normativă și pretenția de universalitate a drepturilor omului face ca încercarea de a le tracta la un subiect sensibil și de a le contextualiza – să spunem așa – să fie dificilă și să stârnească controverse. Am consemnat, de aceea, succint, alături de reperele teoretice ale istoriei acestei idei și opinii și argumente ale criticilor și contestatarilor drepturilor omului, nu doar pentru că ei reprezintă o prezență constantă – și desigur, între anumite limite, binevenită – în istoria recentă, ci și pentru că, mai ales în vremuri excepționale, ce solicită declararea stării de excepție, discursurile lor – cu precădere fragmentele debilitante ale acestora – tind să acapareze agora. Apelul la valori și tradiții care promit ieșirea din criză, subterfugiile livrate de teoriile conspirației,

încurajarea încălcării normelor, erodarea încrederii în autorități, pulverizarea solidarității sociale și evacuarea ordinii trecute, prezente sau viitoare – sunt, toate, în doze diferite, prezente în metabolismul societal al stării de excepție.

Instaurarea stării de excepție, într-un ritm aparent tot mai accelerat, modifică neîncetat câmpul de forțe în care se plasează lupta pentru drepturile omului – în realitate, un război al speciei umane cu ea însăși, cu tendințele sale violente și asperitățile sale morale. Drepturile omului par să fi câștigat definitiv lupta cu inerția suverană. Și totuși, hegemonia lor se poate dovedi fragilă, dacă așteptările noastre, impregnate de o universalitate „occidentocentrică” și, mai nou, „generaționalo-centrică”, nu se vor deschide spre noile culturi sau, poate, mai just formulat, spre noile terenuri ale drepturilor omului, ale căror avataruri ne întâmpină, ne reprezintă și se prezintă ca straturi personale ale demnității, ale identității, fie ea și virtuală.

Dacă agora, „spațiul tuturor și al nimănu”⁷ în care s-a născut democrația va reuși, nu doar în lumea realității fizice contondente, ci și în noua și fascinantă – dar nu mai puțin ambivalentă – lume virtuală ce se prefigurează, să se transforme într-o agora optimizată, de grad secund, investind în acest demers toate valorile fundamentale care au zidit umanitatea, atunci drepturile omului – și avatarurile lor – se vor regăsi, fără îndoială, în orice configurație a viitorului, atâta cât ne este îngăduit să sperăm.

*

Ca temă de cercetare în cadrul studiilor doctorale⁸, tema *Avatarurile drepturilor omului în starea de excepție* constituie un subiect nu doar interesant și provocator, ci și unul cu multiple deschideri teoretice și practice.

Direcțiile viitoare ale acestei cercetări ar putea fi legate de felul în care societatea contemporană își expune vulnerabilitățile în lumea noilor tehnologii, expunere care

⁷ Vezi Virgil Ciomoș, *The Deterritorialization of Human Rights*, in *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 9, 25 (Spring 2010):17-27

⁸ Mi-a revenit, în mod ironic, sarcina (intimidantă prin actualitatea și anvergura ei) de a trata un subiect atât de vast și de sensibil – precum e cel al drepturilor omului în starea de excepție – într-o perioadă marcată de situația pandemică ce a condus la impunerea stării de excepție la nivel planetar. Trecerea unei părți consistente din activitatea umană în mediul online a obligat la o reconsiderare a priorităților și la o adaptare, nu de puține ori, greoaie, la munca (inclusiv intelectuală) ghidată de mecanismele noilor tehnologii, nu întotdeauna familiare, dar care s-au dovedit salutare pentru a păstra la un nivel rezonabil activitățile din diverse arii ale vieții și la conservarea drepturilor fundamentale ale omului, fie și sub forma unor avataruri simplificate, caricaturizate adesea pe nedrept.

fragilizează însăși natura umană și care concură la dislocarea nucleului conceptual al drepturilor omului, în favoarea unor noi concepte, mai adecvate unei lumi căreia îi putem simți adierea neliniștitoare, dar pe care încă ne-o putem imagina mai bună.

Bibliografie primară

- AGAMBEN, Giorgio, *Homo sacer* (trad. Alexandru Cistelean), Ed. Idea Design&Print, Cluj, 2006
- AGAMBEN, Giorgio, *Ce rămâne din Auschwitz. Arhiva și martorul (Homo sacer III)* (trad. Alexandru Cistelean), Ed. Idea Design&Print, Cluj, 2006
- AGAMBEN, Giorgio, *Starea de excepție (Homo sacer II, 1)*, (trad. Alex Cistelean), Ed. Idea Design&Print, Cluj, 2008
- AGAMBEN, Giorgio, *Timpul care rămâne: un comentariu al Epistolei către Romani*, (trad. Alex Cistelean), Ed. TACT, Cluj-Napoca, 2009
- AGAMBEN, Giorgio, *Profanări*, (trad. Alex Cistelean), Ed. TACT, Cluj-Napoca, 2010
- AGAMBEN, Giorgio, *Sacramentul limbajului. Arheologia jurământului (Homo sacer II, 3)*, (trad. Alex Cistelean), Ed. TACT, Cluj-Napoca, 2011
- AGAMBEN, Giorgio, *Mijloace fără scop*, (trad. Alex Cistelean) Ed. Tact, Cluj-Napoca, 2013
- AGAMBEN, Giorgio, *Stasis. Războiul ca paradigmă politică (Homo sacer II, 2)*, (trad. Alex Cistelean) Ed. TACT, Cluj-Napoca, 2015
- AGAMBEN, Giorgio, *Opus Dei: Arheologia oficiului: (Homo sacer II, 5)*, (trad. Alex Cistelean) Ed. TACT, Cluj-Napoca, 2016
- AGAMBEN, Giorgio, *Împărăția și gloria: pentru o genealogie teologică a economiei și a guvernării (Homo sacer II, 4)*, (trad. Alex Cistelean), Ed. Tact; Cluj-Napoca, 2017
- BENJAMIN, Walter, *Limba și istorie: eseuri filosofice*, trad. Maria-Magdalena Anghelescu și George State, Ed. Tact, Cluj-Napoca, 2015
- FOUCAULT, Michel, *Cuvintele și lucrurile*, trad. Bogdan Ghiu, Ed. RAO Internațional, București, 2008
- FOUCAULT, Michel. « Des espaces autres. » Conférence au Cercle d'études architecturales, 14 mars 1967, in *Architecture, Mouvement, Continuité*, no 5 (1984): 46-49.
- FOUCAULT, Michel, *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii*, traducere, postfață și note de Bogdan Ghiu, Pitești, Paralela 45, 2005.

- FOUCAULT, Michel, *Nașterea biopoliticii*, Ed. Idea, Cluj, 2007
- FOUCAULT, Michel *Istoria nebuniei în epoca clasică*, trad. de Mircea Vasiliu, Ediția a II-a, Humanitas, București, 2015
- FOUCAULT, Michel, *Trebuie să apărăm societatea*, Ed. Univers, București, 2000
- TAUBES, Jacob, *Escatologia occidentală*, trad. Maria Magdalena Anghelescu, postfață: Martin Tremel, Cluj-Napoca, TACT, 2008
- TAUBES, Jacob, *Teologia după revoluția copernicană*, trad. Andrei State, George State, îngrij. ed. și pref. : Claudiu Vereș, Cluj- Napoca, TACT, 2009
- TAUBES, Jacob, *Teologia politică a lui Pavel*, trad. Maria-Magdalena Anghelescu, Ed. TACT, 2011

Bibliografie secundară

- ARENDDT, Hannah, *Originile totalitarismului*, Ed. Humanitas, București, 2014
- ARENDDT, Hannah, *Între trecut și viitor. Opt exerciții de gândire politică*, Ed. Antet, București, 1997
- ARENDDT, Hannah, *On Violence*, Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company, New York, 1970
- ARISTOTEL, *Etica Nicomahică*, Introducere, traducere, comentarii și index de Stella Petecel, Ediția a II-a, Editura IRI, București, 1998
- ARISTOTEL, *Politica*, trad. El. Bezdechi, [Ed. Cultura Națională, 1924], Imprimeria de Vest R.A., Oradea, 1996
- ATTALI, Jacques, *Istoriile mass-mediei: de la semnalele cu fum la rețelele de socializare și dincolo de ele*, trad. de Magda Jeanrenaud, Iași, Polirom, 2022, p. 277
- BABIAS, Marius, *Recucerirea politicului. Economia culturii în societatea capitalistă*, traducere de Cristian Cercel, revizuită de Vlad Morariu, Cluj, Idea Design&Print, 2007.
- BALAKRISHNAN, Gopal , *The Enemy: An Intellectual Portrait of Carl Schmitt*, Verso, 2000
- BEITZ, Charles, *The Idea Of Human Rights*, Oxford University Press, New York, 2009

- BENOIST, Alain de, *Dincolo de drepturile omului – Pentru apărarea libertăților*, traducere Irina-Marina Borțoi, Alexandria Publishing House, Suceava, 2017
- BERLIN, Isaiah, *Patru eseuri despre libertate*, Trad. Laurențiu Ștefan-Scalat, Ed. Humanitas, București, 1996
- BENJAMIN, Walter, *Walter Benjamin Archive*, Verso, London & New York, 2015
- BOBBIO Norberto, *Thomas Hobbes and the Natural Law Tradition*, Princeton University Press, 2009
- BURKE, Edmund, *Reflecții asupra Revoluției din Franța*, traducere, studiu introductiv și note de Mihaela Czobor-Lupp, Editura Nemira, 2000
- CHOMSKI, N., FOUCAULT, M., *Despre natura umană*, traducere Dana Domșodi, Veronica Lazăr, Ed. TACT, 2012
- CIOMOȘ, Virgil, *De la experiența sublimului la starea de excepție*, Ed. Paideia, București, 2006
- CORRADETTI, Claudio(Editor) *Philosophical Dimensions of Human Rights. Some Contemporary Views*, Springer, Dordrecht Heidelberg London New York DOI 10.1007/978-94-007-2376-4
- DELEUZE, Gilles & GUATTARI, Félix, *A Thousand Plateaus*, London, Continuum, 2004
- DIKEN, Bulent, LAUSTSEN, Carsten B., *The Culture of Exception: Sociology Facing the Camp*, Routledge, 2005
- DE LA DURANTAYE, Leland, *Giorgio Agamben: a critical introduction*, Stanford University Press, Stanford, California, 2003
- EDKINS, Jenny, *Face Politics*, New York, Routledge, 2015
- FARAHANY, Nita A. *The Battle for Your Brain: Defending the Right to Think Freely in the Age of Neurotechnology*, St. Martin s Press, New York , 2023
- FREUD, Sigmund, *Opere*, trad. Leonard Gavrilu, Ed. Științifică, București, 1999
- FLORIDI, Luciano, *The Fourth Revolution*, Oxford University Press, 2014
- HEGEL, G.W.F., *Fenomenologia spiritului*, trad. Virgil Bogdan, Ed. IRI, București, 1995
- HEGEL, G.W.F., *Principiile filosofiei dreptului*, Ed. IRI, București, 1996
- HUMPHREYS, S., *Legalizing Lawlessness. On Giorgio Agamben's State of exception*, in The European Journal of International Law, Vol.17, no.3, EJIL, 2006

- HUNTINGTON, Samuel, *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*, trad. Radu Carp, Antet, s.a.
- KANT, Immanuel, *Critica rațiunii practice*, Ed. IRI, 1995
- KANT Immanuel, *Întemeierea metafizicii moravurilor*, trad. Valentin Mureșan, Editura ALL, București, 2014
- LE BON, Gustave, *Psihologia mulțimilor*, Ed. Anima, București, 1990
- LOCKE, John, *Al doilea tratat despre cărmuire*, trad. Silviu Culea, Nemira, București, 1999
- MANENT, Pierre, *O filosofie politică pentru cetățean*, trad. Mona Antohi, Humanitas, București, 2003
- MAYER-SCHONBERGER, Viktor & CUKIER, Kenneth, *Big Data*, trad. Romică Lixandru, București: ACT și Politon, 2018
- MCPHERSON, Ella, *ICTs and Human Rights Practice*, Centre of Governance and Human Rights, University of Cambridge, 2015
- MOYN, Samuel, *The Last Utopia. Human Rights in History*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 2010
- MURRAY, A., WHYTE, J., *The Agamben Dictionary*, Edinburg University Press, 2011
- POPPER, Karl, *Societatea deschisă și dușmanii ei, Vol. I Vraja lui Platon*, trad. D. Stoianovici, Humanitas, București, 1993
- RANCIÈRE, Jacques, *Ura împotriva democrației*, trad. Bogdan Ghiu, Editura Idea Design&Print, Cluj-Napoca, 2012
- RANCIÈRE, Jacques, *Neînțelegera. Politică și filosofie*, trad. Andreea Rațiu, Ed. Idea Design&Print, Cluj-Napoca, 2018
- RAWLS John, *The Law of Peoples*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1999
- ROSEN, Michael, *Dignity. Its History and Meaning*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 2012
- SAINT-BONNET, François, *À l'épreuve du terrorisme. Les pouvoirs de l'État*, Paris, Gallimard, 2017
- SAINT-BONNET, François, *L' état d'exception*, Paris, PUF, 2001

- SANTOS, Boaventura de Sousa, *Dacă Dumnezeu ar fi un activist pentru drepturile omului*, trad. Ovidiu Țichindeleanu, Ed. Idea Design&Print, Cluj-Napoca, 2016
- SCHMITT, C., *Teologia politică*, trad. Lavinia Stan și Lucian Turcescu, Ed. Universal DALSI, 1996
- SCHMITT, C., *The Concept of the Political*, The University of Chicago Press, Chicago, 2007
- SEN, Amartya. Elements of a theory of human rights. *Philosophy & public affairs*, 2004, 32.4: 315-356.
- SUSSKIND, Jamie, *Politica viitorului*, traducere de Adina Ihora, București, Corint, 2019.
- TOCQUEVILLE , Alexis de, *Despre democrație în America*, trad. din franceză de Magdalena Boiangiu, Beatrice Staicu, Claudia Dumitru; pref., tab. Cronologic și bibliografie de Francois Furet, București, Humanitas, 2017
- DEL VECCHIO, G., *Lecții de filozofie juridică*, Ed. Europa Nova, București
- VILLEY, M., *Le droit et les droits de l'homme*, Paris, PUF, 2014
- WEBER, Max, *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, Ed. Humanitas, 1993
- WOLLSTONECRAFT, Mary, *În apărarea drepturilor femeii*, trad. Anca Costea, Ed. Herald, București, 2017
- ZUBOFF, Shoshana, *Era capitalismului de supraveghere*, trad. de Smaranda Nistor, București, Publica, 2023

Articole și surse online

- Agamben, G.(2020a). L'invenzione di un'epidemia, *Quodlibet*, Una voce, 26 februarie 2020. Citit de la <https://www.quodlibet.it/giorgio-agamben-l-invenzione-di-un-epidemia>
- Agamben, G.(2020b). Contagio, *Quodlibet*, Una voce, 11 martie 2020. Citit de la <https://www.quodlibet.it/giorgio-agamben-contagio>
- Agamben, G (2020c). Chiarimenti, *Quodlibet*, Una voce, 17 martie 2020. Citit de la <https://www.quodlibet.it/giorgio-agamben-chiarimenti>
- Agamben, G. (2020d). Riflessioni sulla peste, *Quodlibet*, Una voce, 27 martie 2020. Citit de la <https://www.quodlibet.it/giorgio-agamben-riflessioni-sulla-peste>

- Agamben, G.(2020e). Una domanda. *Quodlibet*, Una voce, 14 aprilie 2020. Citit de la <https://www.quodlibet.it/giorgio-agamben-una-domanda>
- Agamben, G. (2020f). La medicina come religione, *Quodlibet*, Una voce, 2 mai 2020. Citit de la <https://www.quodlibet.it/giorgio-agamben-la-medicina-come-religione>
- Agamben, G. (2020g). Biosicurezza e politica, *Quodlibet*, Una voce, 11 mai 2020. Citit de la <https://www.quodlibet.it/giorgio-agamben-biosicurezza>
- Agamben, G. (2020h). Quando la casa brucia, *Quodlibet*, Una voce, 5 octombrie 2020. Citit de la <https://www.quodlibet.it/giorgio-agamben-quando-la-casa-brucia>
- Agamben, G. (2020i). Il volto e la maschera, *Quodlibet*, Una voce, 8 octombrie 2020. Citit de la <https://www.quodlibet.it/giorgio-agamben-un-paese-senza-volto>
- Agamben, G. (2020j). Alcuni dati, *Quodlibet*, Una voce, 30 octombrie 2020. Citit de la <https://www.quodlibet.it/giorgio-agamben-alcuni-dati>
- Agamben, G. (2020k). Capitalismo comunista, *Quodlibet*, Una voce, 15 decembrie 2020. Citit de la <https://www.quodlibet.it/giorgio-agamben-capitalismo-comunista>
- Agamben, G. (2020m). Filosofia del contatto, *Quodlibet*, Una voce, 5 ianuarie 2021. Citit de la <https://www.quodlibet.it/giorgio-agamben-filosofia-del-contatto>
- ARMITAGE, J. (2002). State of Emergency: An Introduction. *Theory, Culture & Society*, 19(4), 27–38. <https://doi.org/10.1177/0263276402019004002>
- CARAMETE, Slava, The Remnants of the Law. Under the Sign of Urgency , în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca Series Humanistica XVI* 2018
http://www.humanistica.ro/anuare/2018/Continut/Humanistica%202018_16_Slava%20Caramete.pdf
- CARAMETE, Slava, *Heterotopia stării de excepție*, rezumatul lucrării prezentate la Conferința doctoranzilor în filosofie 2018, Cercetări filosofice doctorale în societatea bazată pe cunoaștere
https://hiphi.ubbcluj.ro/Public/File/Scoli_doctorale/SDF/Conf-SDF-2018-Rezumate.pdf
- CARAMETE, Slava, Restrângerea libertăților individuale în context pandemic, în *juridice.ro*

<https://www.juridice.ro/769941/restrangerea-libertatilor-individuale-in-context-pandemic-2.html>

CELIS BUENO, Claudio, „The Face Revisited: Using Deleuze and Guattari to Explore the Politics of Algorithmic Face Recognition”, *Theory, Culture & Society*, 2020, Vol. 37(I), p.78, <https://doi.org/10.1177%2F0263276419867752>

CIOMOȘ, Virgil, „The Deterritorialization of Human Rights”, in *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 9, 25 (Spring 2010): 17-27

COUSTUMER, Jean-Christophe Le, « La norme et l'exception. Réflexions sur les rapports du droit avec la réalité », *Cahiers de la recherche sur les droits fondamentaux*, <http://journals.openedition.org/crdf/6802> ; DOI : <https://doi.org/10.4000/crdf.6802>

DILLON, M. (2002). Network Society, Network-centric Warfare and the State of Emergency. *Theory, Culture & Society*, 19(4), 71–79. <https://doi.org/10.1177/0263276402019004005>

DIMITRIU, Petru, Europa în luptă cu Leviatanul digital, în *Syntopic*, 14 februarie 2023, <https://www.syntopic.ro/europa-in-lupta-cu-leviatanul-virtual>

DUFOUR, Alfred. „Michel Villey et les droits de l'Homme : la critique d'un Antimoderne ?” in *Droit & Philosophie*, no. 8/ 2008, <http://droitphilosophie.com/article/lecture/michel-villey-et-les-droits-de-l-homme-la-critique-d-un-antimoderne>

EK, Richard. “Giorgio Agamben and the Spatialities of the Camp: an Introduction.” *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography* 88, no. 4 (2006): 363–86. doi:10.1111/J.0435-3684.2006.00228.X.

FOSSIER, Arnaud , « De l'exception en droit. Entretien avec Mireille Delmas-Marty », *Tracés. Revue de Sciences*, <http://journals.openedition.org/traces/5088> ; DOI : <https://doi.org/10.4000/traces.5088>

HALLINAN, D., P. SCHÜTZ, M. FRIEDEWALD and P. de Hert 2014. Neurodata and Neuroprivacy: Data Protection Outdated? *Surveillance & Society* 12(1): 55-72. <http://www.surveillance-and-society.org> | ISSN: 1477-748

- HAYAT Samuel et TANGY Lucie, « Exception(s) », Tracés. Revue de Sciences humaines, <http://journals.openedition.org/traces/5035> ; DOI : <https://doi.org/10.4000/traces.5035>
- HUMPHREYS, S., Legalizing Lawlessness. On Giorgio Agamben's State of exception, in *The European Journal of International Law*, Vol.17, no.3, EJIL, 2006
- LACROIX, Justine, « Droits de l'homme et politique. 1980-2012 », *La Vie des idées* , 11 septembre 2012. ISSN : 2105-3030. URL : <https://laviedesidees.fr/Droits-de-l-homme-et-politique.html> (accesat în 20 februarie 2023)
- PAGLEN, Trevor, Invisible Images (Your Pictures Are Looking at You), *The New Inquiry*, 8 dec. 2016, <https://thenewinquiry.com/invisible-images-your-pictures-are-looking-at-you> (accesat la 17 mai 2021)
- ROUVROY, Antoinette & BERNS, Thomas. "Algorithmic governmentality and prospects of emancipation. Disparateness as a precondition for individuation through relationships?", Translated by Elizabeth Libbrecht, *Réseaux*, vol. no 177, no. 1, 2013, pp. 163-196, https://www.cairn-int.info/article-E_RES_177_0163--algorithmic-governmentality-and-prospect.htm
- SAINT-BONNET, François. L'Etat d'exception. Présentation de l'ouvrage l'État d'exception, Paris, PUF (Léviathan), 2001. In: *Revue juridique de l'Ouest*, 2004-2. pp. 233-247. DOI : <https://doi.org/10.3406/juro.2004.2772>
- SAINT-BONNET, François, « L'état d'exception et la qualification juridique », *Cahiers de la recherche sur les droits fondamentaux* <http://journals.openedition.org/crdf/6812>
- SAUVÊTRE Pierre, « Exception et révolution. Sur la dialectique de l'exception chez Alain Badiou », Tracés. Revue de Sciences humaines <http://journals.openedition.org/traces/5075>
- VULLIERME, Jean-Louis, « Penser les droits de l'homme avec Michel Villey », *Revue européenne des sciences sociales* <http://journals.openedition.org/ress/4640>
- BUBLITZ, J.C. Novel Neurorights: From Nonsense to Substance. *Neuroethics* 15, 7 (2022). <https://doi.org/10.1007/s12152-022-09481-3>

- GOERING, S., KLEIN, E., SPECKER SULLIVAN, L. et al. Recommendations for Responsible Development and Application of Neurotechnologies. *Neuroethics* 14, 365–386 (2021). <https://doi.org/10.1007/s12152-021-09468-6>
- HALLINAN, D., SCHÜTZ P. et al., Neurodata and Neuroprivacy: Data Protection Outdated?, *Surveillance & Society*, 12(1): 55-72 <https://doi.org/10.24908/ss.v12i1.4500>
- HERTZ, N. Neurorights – Do we Need New Human Rights? A Reconsideration of the Right to Freedom of Thought. *Neuroethics* 16, 5 (2023). <https://doi.org/10.1007/s12152-022-09511-0>
- IENCA M (2021) On Neurorights. *Front. Hum. Neurosci.* 15:701258. doi: 10.3389/fnhum.2021.701258
- IENCA, Marcello, and ANDORNO, Roberto. "Towards new human rights in the age of neuroscience and neurotechnology." *Life sciences, society and policy* 13.1 (2017): 1-27.
- IENCA, M., FINS, J.J., JOX, R.J. et al. Towards a Governance Framework for Brain Data. *Neuroethics* 15, 20 (2022). <https://doi.org/10.1007/s12152-022-09498-8>
- KÖGEL, J., JOX, R.J. & FRIEDRICH, O. What is it like to use a BCI? – insights from an interview study with brain-computer interface users. *BMC Med Ethics* 21, 2 (2020). <https://doi.org/10.1186/s12910-019-0442-2>
- LAVAZZA, A., GIORGI, R. Philosophical foundation of the right to mental integrity in the age of neurotechnologies. *Neuroethics* 16, 10 (2023). <https://doi.org/10.1007/s12152-023-09517-2>
- MUSK Elon, Neuralink, An integrated brain-machine interface platform with thousands of channels (2019) doi: <https://doi.org/10.1101/703801>
- Parliamentary Assembly, Resolution 2344 (2020), The brain-computer interface: new rights or new threats to fundamental freedoms? <https://pace.coe.int/en/files/28810/html>
- PUGH, J., PYCROFT, L., SANDBERG, A. et al. Brainjacking in deep brain stimulation and autonomy. *Ethics Inf Technol* 20, 219–232 (2018). <https://doi.org/10.1007/s10676-018-9466-4>

- RAINEY, S. Neurorights as Hohfeldian Privileges. *Neuroethics* 16, 9 (2023).
<https://doi.org/10.1007/s12152-023-09515-4>
- SARTOR, Giovanni. Human Rights in the Information Society: Utopias, Dystopias and Human Values, in Claudio Corradetti (Editor) *Philosophical Dimensions of Human Rights. Some Contemporary Views*, Springer, 2019, pp.293-307
- YUSTE, R., GOERING, S., ARCAS, B. et al. Four ethical priorities for neurotechnologies and AI. *Nature* 551, 159–163 (2017).
<https://doi.org/10.1038/551159a>
- YUSTE, Rafael, GENSER Jared, and HERRMANN Stephanie. "It's time for neuro-rights." *Horizons* 18 (2021): 154-164.

Documente

- Declarația de independență a Statelor Unite ale Americii
Declarația Drepturilor omului și cetățeanului
Declarația Universală a Drepturilor Omului
Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene

Dicționare

- Dictionnaire de l'Académie française, 9e édition (actuelle) <https://www.dictionnaire-academie.fr>
- Merriam-Webster.com Dictionary, Merriam-Webster,
<https://www.merriamwebster.com/dictionary/exception>.